

TARİHÎ METİNLERİN İMLÂSINDA İKİ TEMEL UNSUR: SES VE ŞEKİL

Oğuzhan ŞAHİN*

ÖZET

Sözünü yazıya dökmek ya da sesi simge ile göstermek zorun ötesinde. Özellikle bu aktarım iki farklı alfabe arasında gerçekleşecek ve simgelenen söz bizi bağlamından iyice koparırsa, bizi bekleyen manzara hiç de iç açıcı olmayacaktır. Sesini (telaffuzunu), kaleme alındığı dönemde bırakıp günümüze sadece şeklini (yazımını) bırakan tarihî metinlerin imlâları da şerhleri gibi zorluklarla dolu.

Bu yazı çerçevesinde tarihî metinlerin imlâsı konusu *ses ile şekil* noktasında ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: ses, şekil, aruz, imlâ, tarihî metin

TWO IMPORTANT POINTS IN ANCIENT TEXT'S ORTHOGRAPHY: PRONUNCIATION AND FORM

ABSTRACT

Writing speech or exhibiting voice with symbol is upper difficult. Expecially this translation will be two different alphabets and If word which is symbolized, detachs us from its context, conditions which waits us will not be pleasant. Ancient text's orthography that leaved own pronunciation in writing period only own form brought to our times, has difficulties like their explanations (*şerh*).

In this article subject of ancient text's orthography will be discussed in the point of pronunciation and form.

Key words: pronunciation, form, aruz, orthography, ancient text

* Erciyes Üniv. Sosyal Bil. Ens. Eski Türk Edebiyatı Dalı Doktora öğrencisi. Kadriye Moroğlu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni. İstanbul. ogsahin@gmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 3/6 Fall 2008

Giriş

Kelimeler zihindeki kavram ya da nesnelere etiketleridir. Bu etiketler “konuşma” söz konusu olursa ses, yazı söz konusu olursa, sesi karşılayan simge (harf, şekil) haline döner. Ancak kabul etmek gerekir ki sesin simge ile karşılanması, yahut sadrdakilerin satıra dökülmesi hiç de basit değildir. Simgeleştirmede kavramlar, konuşma esnasında var olan vurgu ve tonlama, jest ve mimikler, muhabata karşı takınılan saygı, hayranlık ve ironi gibi işlevlerini bir kenara bırakıp, basit işaretlere döner. Bu işaretler, yazan kişi istediği kadar uğraşsın, konuşmanın büyüğü havasını bünyesinde taşıyamaz. Yazı, sözün birçok işlevini öldürür ve onu tek bir anlama ya da anlam belirsizliğine iter.

Eğer bir metin, basitçe *ses* (metni oluşturan kelimelerin telaffuzları) ve *şekil*den (telaffuzun harflerle simgelenmesinden) ibaret kabul edilebilirse, metnin farklı bir alfabeyle aktarımını da ses ve şeklin bir alfabeden diğerine dönüştürülmesi sayılabilir. Tarihî metinler için de durum bundan farklı değildir. Eserini meydana getirmeye çalışan müellif belli sesleri, belli simgelerle gösterir. Tarihî metinleri farklı bir alfabeyle aktarırken “ses ve şekil” unsuruna, yani eserin ses dokusuna ve bu ses dokusunun şekil ile ilişkisine dikkat etmek gerekir. Başka bir deyişle tarihî metin bir alfabeden diğerine aktarılırken, kendisini oluşturan ses (kelimelerin telaffuzu) ve şekil (seslerin yazıdaki simgeleri) unsuru dikkate alınmalıdır.

Bu noktada tarihî metinlerin imlasında sıkça tekrarlanan *transkripsiyon* ve *transliterasyon* terimlerine değinmekte fayda vardır. Çevriyazı ve çevriharf isimleriyle Türkçe’ye aktarılan bu terimlerden transliterasyon için Yılmaz Kurt, herhangi bir dildeki okunuşu kestirilemeyen bir kelimeyi yazıldığı şekliyle bir başka alfabeyle çevirmeye denildiğini vurgular ve özellikle okunuşu şüpheli olan özel adların yeni yazıya çevrilmesinde bu yola başvurulduğunu belirtir.¹ Mertol Tulum transkripsiyonun, harfleri bire bir aktarmaya dayanan harf aktarımından farklı olarak, *bir ölçüde metnin dili hakkında bilinen veya elde edilen fonolojik değerlerin kullanılmasıyla*

¹ Yılmaz Kurt, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi'nde Uyulacak Yazım Esasları*, http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/TarihArastirmalari/TarihArastirmalari_1995_c17_s28/15_yilmaz_kurt.pdf s. 298.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

gerçekleştirilen bir seslendirme uygulaması olduğunu söyler.² Dikkat edilecek olursa transliterasyon, metnin “şekli” aktarımına³ transkripsiyon ise “ses dokusu” aktarımına dayanmaktadır.⁴

Ancak bir tek, **ses dokusunu** ya da **şekli** esas almak tarihî bir metnin neşri için yeterli olmayacaktır.⁵ Metni orijinaline en yakın biçimde kurmak için *ses ve şekli* birleştirmek gerekir. Bir tarihi metnin aktarımını basitçe şu biçimde ifade etmek mümkündür:

Tarihî metin= Ses (telaffuz) + Şekil (harf çevirisi)

Ses (telaffuz)

Dilin canlı bir varlık olduğu ve her geçen gün gerek anlam, gerek söyleyiş, gerekse kelime türetimi noktalarında sürekli değiştiği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Türkçe olmasına rağmen tarihî metinlerde kullanılan dil, ses dokusu (telaffuz/söyleniş) ve anlam değişimleri itibarıyla günümüz Türkçesinden farklılık gösterir. Bu sebeple tarihî metinleri, ortaya konuldukları dönemdeki ses yapıları (söylenişleri) ile yayınlamak gerekir. Metni, ses yapısını dikkate alarak neşretmek için metindeki *kelime ve eklerin* ilgili dönemdeki telaffuzlarını bilmek elzemdir. Kabul etmek gerekir ki aradan uzun yıllar geçmiş bir dönemin ses yapısını tespit etmek ve metni ona göre kurmak hiç de kolay değildir.

² Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Deniz Kitabevi, İst. 2000, s. 82.

³ Bir zamanlar İslam Ansiklopedisi'nin kullandığı metoda göre tamlamalar ve kelimeler telaffuzlarına göre aktarılmamış, sadece şekli bir aktarım yapılmıştır: "Seyf al-dîn", "Nûr al-dîn", Hayr Allah vb.

⁴ Metin: [.....] (Noktalar orijinal metin yerine konulmuştur.)

Transliterasyon: (Metnin harf harf çevrimi)

R1T1M D1G1WN1K1(H?)

Transkripsiyon: (Harflerin telaffuzu ve kelimelerin okunuşu)

(e)r (a)t(ı)m (a)d(ı)g on (o)k :

Çeviri: Er adım Adıg. On Ok. [Er (kahramanlık) adım On Ok kabilesine mensup olan Adıg'dır.] Bkz. Rysbek Alimov, “*Koçkor'daki Türgeş Yazıtları*”, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Sosyal Bilimler Dergisi 2004, Sayı 1, s. 13-43.

⁵ Söz gelimi ses yapısı dikkate alınmadan günümüz ölçütlerine göre neşredilen bir metin ait olduğu dönemden kopar ve bugüne ait olur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

Kelimelerin telaffuzu konusunda bize yardımcı olacak kaynaklar sözlüklerdir. Ancak mevcut sözlükler kelimedede bir telaffuz değişimi olup olmadığını göstermemektedir.⁶

Bahr gûyed men turâ der-hod keşem
Lîk mî-lâfî ki men âb-ı **haşem** (خوشم)

Şerh-i Mesnevî'den alınan yukarıdaki beyitte sözlüklerin “hoş” olarak belirttiği kelime “haş” okunmuştur.⁷ Kelimenin kafiye için bu şekilde okunması gerektiği Şerh-i Mesnevî’de vurgulanmıştır.⁸ Ancak kelime *hoşem* biçiminde okununca da *keşem* ile kafiyelidir. Bu kelimedeki telaffuz değişimi kafiye tasarrufu olmasının yanı sıra, bir nevi kelimenin eski okunuş biçimine dönmesi olarak da düşünülebilir.

Eklerin imlasında bir dilin tarihî dönemlerine dair yazılmış gramerler ve o döneme ait harekeli metinler yardımcı olacaktır. Fakat ne kadar titiz olunursa olunsun, aynı eserde dahi bir ekin değişik okunuş biçimlerinin olması ve yazmanın söyledikleri ile gramerlerin çelişmesi tarihî metinlerin ses dokularının tespitini güçleştirmektedir.⁹

Harekeli bile olsa, metnin ses yapısı tam olarak aydınlatılmış demek değildir. Zira hareke, kelimenin ait olduğu dönemdeki telaffuzunu bize tam olarak vermez. “Tamâm” kelimesinin üstün ile harekelendiğini düşündüğümüzde bunun “tamâm” ya da “temâm” okunması mümkündür. O halde bunlardan hangisini tercih etmek gerekir? Nasıl telaffuz edildiği tam bilinmeyen bir kelime, sözlüklerin

⁶ Söz gelimi -ileride de işaret edileceği üzere- bünyesindeki “labial h”nin etkisiyle önceleri “a” olarak telaffuz edilen bazı kelimelerin telaffuzları değişmiş ve bu “a”lar “o”ya dönmüştür. (haş-hoş, har-hor vb.)

⁷ “hoş” için bkz. İbrahim Olgun, Cemşit Draşan, *Farsça-Türkçe Türkçe-Farsça Sözlük*, Elhan Kitabevi, Ankara 1984; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1997; Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yay., İst. 1995.

⁸ Bkz. Şem’î Şem’ullâh Efendi, *Şerh-i Mesnevî*, Sül. Ktp. İsmihan Sultan 272, 3. Cilt, vr. 166b.

⁹ Söz gelişi Muharrem Ergin’in yayınladığı Türk Dil Bilgisi’nde “-n” fiilden fiil yapma ekinin Eski Türkçe döneminde vokal uyumuna bağlı olduğu, Eski Anadolu Türkçesinde bu ekin sadece düz şekillerinin kullanıldığı (-ın/-in) ve bu dönemden sonra ekin yeniden uyuma bağlandığı belirtilmektedir. Ancak bu ekin uzun bir süre hala düz şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. Yine ayrıca (-dık) ekinin bazı eserlerde aynı sayfa içinde dahi (-dık) ve (-duk) şeklinde okunduğunu bolca örnek mevcuttur. “-n” eki için bkz. M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayın Tanıtım, İst. 1993, s. 192.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

önerdiği telaffuzdan herhangi birisiyle (temâm- tamâm; zemân- zamân; hesâb- hisâb vb.) okunabilir.

Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe metinler içindeki okunuşları da sorun teşkil etmektedir. Bu dillerden gelen kelimelerin, eski harfli yazılışlarının korunduğu bilinmektedir. Ancak bunlar, geldikleri dildeki telaffuz şekillerini ne derece korumuştur? Bu bağlamda Farsça olan “*bulbul, gul, kuned, guft*” gibi kelimelerin “*bolbol, gol, koned, goft*”ya da “*bülbül, gül, küned, güft*” biçimindeki okunuşlarından hangisini tercih etmek gerekir?

[**Gul/gol/gül**] yüzün itse dilde n’ola yaşumı [**gul/gol/gül**]-âb

[**Gul/gol/gül**] şişe içre çünkü harâretle su olur

(Cem Sultan, G.107/3)

Türkçe metinlerde Arapça ve Farsça’dan gelen kelimelerin Türkçeleştirilmiş telaffuzunu tercih etmek, mesela *gul veya gol* yerine *gül*’ü kullanmak doğru olacaktır.

“*Hakk, mevâdd, redd, hadd, zann*” gibi sonunda ses ikizleşmesi olan Arapça ve Farsça’da kelimeler, Türkçe metinlerde de aynı şekilde mi okunmalı, yoksa bunların sonundaki ses atılmalı mıdır? Manzum metinlerde vezin yardımıyla bu sorunu rahatça çözmek mümkündür. Ancak mensur metinlerde “*hakk ve mevâdd*” gibi sonunda ünsüz ikizleşmesi olan kelimelerin imlası sorun olmaya devam edecektir. Günlük dilde bu tür kelimeler sadece tek sesli söylenerek, **hakk** yerine **hak**, **mevâdd** yerine **mevâd** tercih edilmektedir. Türkçe metinlerde bunların tek sesli biçimlerini kullanmak mümkündür:

“... pes bende-i pür-taksîre vâcib ü lâzım olan budur ki Hazret-i **Hakdan** [**Hakkdan**] irişen hidâyet ni’metini ...”¹⁰

“... ammâ çünkü **zandan** [**zanndan**] kurtıldı ‘ilm ana yüz gösterdi ya’nî mertebe-i **zandan** [**zanndan**] necât bulup”¹¹

Türkçe metinlerde geçen Arapça ve Farsça kelimelerin, Türkçeleştirilmiş halleriyle yazıya aktarılmasının doğru olacağını işaret etmiştik. Bu noktada Arapça veya Farsça yazılmış metinlerin çevriyazılarında nasıl bir yol benimsenmelidir? Mesnevî’den alınan şu mısradaki (كنى) ve (ترا) aşağıdaki biçimlerde okunabilir:

¹⁰ Şem’i, *Şerh-i Mesnevi*, 3. Cilt, Sül. Ktp. İsmihan Sultan 272, vr. 86a.

¹¹ Şem’i, *Şerh-i Mesnevi*, 3. Cilt, vr. 115b.

Hem **kunî** garka eger bâyed **turâ**
 Hem **konî** garka eger bâyed **torâ**
 Hem **künî** garka eger bâyed **türâ**

Bu okunuşlardan hangisi doğrudur ya da bunların hangisini tercih etmek gerekir? Yoksa metni Arap harfleriyle mi aktarma yoluna gidilmelidir? Şunu belirtelim ki Arap harfli bir metni Latin alfabesine aktarırken elden geldiğince, Arap harflerini kullanmaktan kaçınmak ve eseri tümüyle okumak gerekir. Söz gelimi İsmihan Sultan 272’de kayıtlı 334 yapraklık *Şerh-i Mesnevi’yi* hazırlarken Farsça kısımları Arap harfleri ile aktaracak olsak, sırf 4860 beyit Latin alfabesine çevrilmemiş olacaktır. Yani yaklaşık olarak eserin üçte biri orijinal haliyle kalacaktır. O halde Farsça ve Arapça metinleri de okuyucu önüne sermek faydalıdır. Ancak birçok araştırmacının iyi derecede Arapça ve Farsça’ya hakim olduğunu söylemek imkansız gibidir. Tarihî metinlerdeki Arapça ve Farsça kısımlar ile günümüz Arapça ve Farsça’sının telaffuz noktasında birbirleriyle benzerlik ve farklılıkları ise ayrı bir konudur. Yani sırf günümüzdeki haliyle Arapça ve Farsça bilmek yeterli olmayabilir. Önemli olan klasik Farsça ve Arapça bilgisine sahip olmaktır. Bu iş ayrı bir uzmanlık alanıdır. Şu durumda ne yapmak gerekir? Metinlerdeki Arapça ve Farsça kısımları ses (telaffuz) esasına göre mi, yoksa şekil esasına (transliterasyon) göre mi neşretmek gerekir? Elbette ki bu dillerin inceliklerine vakıf olanlar hiç düşünmeden Arapça ve Farsça metinlerin hem gramer, hem de telaffuz bakımından dört başı mamur biçimde neşrini tercih eder, yapılması gereken de budur.

Farsça’daki ünlülerin durumunu Farsça grameri konusunda yazılmış iki eserden inceleyelim:

Uzun ünlüler. (/) elif ile (â); (ع) yâ ile (î), (ê); (و) vâv ile (û) ve (ô) gösterilir. “Labial h” (ح), dudaktan telaffuz olunan bir sestir. Onun bu telaffuzunu göstermek için sürekli bir (و) vâv bulunur. Labial h’nin bu telaffuzu bugün kullanılmamaktadır. Ancak “labial h” ile başlayan “kısa a”lı kapalı hecelerde “a”nın telaffuzu “o”ya çevrilmiştir. (hoş- eskiden haş; hordan- eskiden hardan vb.)

Kısa sesliler. Fetha yahut üstün ile *kısa a* ya da *açık e* gösterilir.(astar, ester/ katır)

Kesre yahut esre ile *kısa ve* “e ile i” arasında bir ses gösterilir. (dil /gönül; gil /çamur)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/6 Fall 2008*

Zamme yahut ötre ile *kısa ve açık bir u* sesi gösterilir. (gul/ gül)

Bu eserde uzun ünlüleri göstermek için (â, î, ê, û, ô) ve kısa ünlüleri içinse (a, i, u) tercih edilmiştir.¹²

Mürsel Öztürk de, gramerinde Farsça'daki ünlülere dair aynı tespitleri yapmıştır. Uzun ünlüler (اَ), (اِ), (اِ) ile gösterilir. Kısa ünlüler için *üstün* ile “a-e” arası bir ses, esre ile “e-i” arası bir ses, ötre ile “açık bir u” sesi gösterilir.¹³ Farsça metinlerin çevriyazıya aktarılışını aşağıdaki metinlerden görmeye çalışalım:

“Şunûdam ki bâ-rûzgâr-i Mu'âviya kavmî gunah karda
bûdand kuştan bar îşân vâcib bûd. Mu'âviya îşân râ pîş-i hîştan
gardan farmûd zadan. Pas dar ân sa'ât ki îşân râ mî-kuştand
....”¹⁴

** **

Der goşâde şode est (Kapı açılmıştır.)

Zindânî gorihte ve dîger ber ne-geşte bûd (Bir mahpus
kaçmış ve geri dönmemişti.)¹⁵

** **

Salâh-i kâr kocâ vu men-i harâb kocâ?
Bebîn tefâvut-i reh kez kocâst tâ bekocâ?

Dilem zi sovme'e bigrift u hırka-i sâlûs
Kocâst deyr-i mugân u şerâb-i nâb kocâ?

Çi nisbetest berindî salâh u takvâ râ?
Semâ-i va'z kocâ, nağme-i rebâb kocâ?¹⁶

** **

Muje-i siyâhet er kerd be hûn-i mâ îşâret

¹² Ahmed Ateş, Abdülvehhâb Tarzî, *Farsça Grameri*, Tercüman Yay., İst. Tarihsiz, s. 7-10.

¹³ Mürsel Öztürk, *Farsça Dilbilgisi*, Murat Kitapevi Yay., Ank. 2001, s. 5.

¹⁴ “Duydum ki, Mu'âviye zamanında birtakım insanlar suç işlemişlerdi ve onlar için ölüm cezası (vermek) gerekti. Mu'âviye, kendi önünde başlarının vurulmasını emretti. İmdi onları öldürdükleri zamanda ...” Ahmed Ateş, *Farsça Grameri*, s.10-11.

¹⁵ Mürsel Öztürk, *Farsça Dilbilgisi*, s. 181 ve 186.

¹⁶ “İşim nasıl girer yoluna? Şans kim? Harab olmuş ben kim? Gör işte farkı: O yol nereye, bu yol nereye gider? Usandım manastırından riyakârlık hırkasından! Meyhane nerde? Saf şarap hani? Salah ve takvanın rintlik ile ne ilgisi var sanki? Vaaz dinlemek nerede, rebap nağmesini dinlemek nerede?” Mehmet Kanar, *Doğu Edebiyatı (Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi)*, Yıl: 1, Sayı: 1, İlkbahar-Yaz 2007, s. 34-35.

Zi firîb-i ûf biyendiş ve galat mekun nigârâ

** **

Ki duâ-yi subhgâhî eserî **koned** şomâ râ¹⁷

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere Ahmed Ateş ve Abdülvehhâb Tarzî *üstünleri* tamamen “a”, Mürsel Öztürk ise yerine göre “e” okumuştur. “Ötre”li okunan kelimelerde Ahmed Ateş ve Abdülvehhâb Tarzî “u”yu, Mürsel Öztürk ise ötreinin açık bir u sesi verdiğini söylemesine rağmen “o”yu kullanmıştır. Mehmet Kanar “o” ve “u” arasında bir tercih yapmamıştır. Hatta aynı fiili (کن), aynı şiirin farklı iki beytinde mekun ve koned biçiminde bir “u”lu bir de “o”lu okumuştur. Alıntı yaptığımız metinlerde ötre hiçbir şekilde “ü” şeklinde okunmamış ve “o-u” arasında daha çok “u” tercih edilmiştir. Dolayısıyla özellikle kısa ünlülerin yazılışlarında tam birlik sağlanamadığını söyleyebiliriz.

Ayrıca kimi zaman Farsça gramerlerindeki bilgiler ile tarihî metinler çelişmektedir. Söz gelimi gramerlerin “boro” biçiminde çekimlenmesi gerektiğini belirttiği emir kipi yazmalarda *birev* biçiminde harekelenmiştir. Bu durumda *boro* ile *birev*den hangisini tercih etmek gerekir? Bizce metne uymak ve *boro* yerine *birev* yazmak doğru olacaktır.

Bağlamından kopulan yabancı bir dili incelikleriyle bilme (telaffuz, gramer, anlam derinlikleri vs.) çok zor olduğuna göre, yapılması gereken Arapça ve Farsça metinleri **tanınabilecek kadar seslendirme** olmalıdır. Bir metni ya da kelimeyi tanınabilecek kadar seslendirmeyle kastımız, ilgili metni diğerlerinden ayırıcı biçimlerde okuyabilmektir. Mesela “kerden” fiilinin geniş zaman çekiminde [kunem, kunî, kuned, kunîm, kunîd, kunend] ve [konem, konî, koned, konîm, konîd, konend] şekillerinden birini tercih etmek bu fiili tanınabilecek kadar seslendirmektir. Ancak bu fiil [kinem, kinî, kined vs.] şeklinde okunduğunda, onu okutan ötre(zamme) göz ardı edilmiş olur. Şu durumda bir kelimeyi tanınabilecek kadar seslendirmek, onu okutan hareke dışına çıkmamaktır.

¹⁷ “Siyah kirpiklerin verdiyse ölüm fermanımızı, ey sevgili, düşün kirpiğin hilesini, yanılma./ Ki sabah duası kabul olsun, tesir etsin sana.” Mehmet Kanar, Doğu Edebiyatı, s. 37-38.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Özellikle bazı neşirlerde ayet ve hadisler eski harflerle verilmiştir. Bunun sebebi kelimeleri doğru telaffuzları ile yazamama endişesidir ve yerinde bir düşüncedir. Zira üstünle harekeli bir kelimenin doğru seslendirilişinin “a” sesiyle mi yoksa “e” sesiyle mi olduğunu Arapça bilmeyen birisi kestiremez. Ancak bizce ayet, hadis ve diğer Arapça ifadeleri harekeleri dahilinde okumak, hiç okumamaktan iyi olacaktır. Önemli olan fethayı kesre okumamaktır.

Manzum metinlerdeki vezin ve kafiye tasarrufları metnin ses dokusunu doğrudan etkiler. Şimdi bunları görmeye çalışalım:

Vezin: Vezin manzum metinlerde metnin ses yapısında değişiklikler yapmaktadır. Bazı kelimelerin eski harflerle imlası (şekli) değişmediği halde, vezin nedeniyle telaffuzunda değişiklikler olmuştur. Aşağıdaki iki mısra “câneş” ve “hâneş” vezin gereği “cânş ve hânş” şeklinde okunmuştur.

Bî-haber k’ân şâh kasd-ı **cânş** kerd¹⁸
Hânş pur her gûne-i âşî buved¹⁹

Menâkıbu’l-Kudsiye’den alınan şu beyitlerde, eski harflerle her iki beyitte de aynı yazılan *Şerefü’-d-dîn* vezin icabı ses değişikliğine uğramış ve *Şerfü’-d-dîn* biçimde okunmuştur:

Çat kim mevzı’-ı şayâtîn-ıdı
Şerefü’-d-dîn lakablu Hoca adı

Köre Kâzî evinde **Şerfü’-d-dîn**
 Bî-tahâşî mukarrab ıdı emîn²⁰

Vezne göre kısa okunması gerekli kelimelerde zihaf yapılı ve kelimenin telaffuzu veznin ahengine uydurulur. Ancak burada şu noktaya da işaret etmek gerekir. Eğer metni veznin ahengine uydurmak için bazı uzun sesleri kısa yazmak, kelimedede bir anlam belirsizliği oluşturuyorsa ya bu tercihten kaçınılmalı ya da metne yapılan böyle bir müdahale dipnotlarda izah edilmelidir. Söz gelimi (sıfât, mahâl) gibi kelimelerde yer alan (^) işareti kelimeyi çoğul hale

¹⁸ Şem’i Şem’ullah Efendi, *Şerh-i Mesnevi*, Mevlana Müzesi Yazmalar Ktp. 8401, I. C., vr. 25a.

¹⁹ Şem’i, *Şerh-i Mesnevi*, III. C., vr. 140a.

²⁰ Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, s. 363-365.

getirmiştir. Vezin için (^) işaretinin atılması durumunda kelimeler (sıfat, mahal) durumuna döner. Anlam bakımından kelimenin teklik mi çokluk mu olduğu belirsiz duruma gelir. Bu tür müdahaleler ses bakımından metni düzenlerken anlam bakımından kısırlaştırır.

“Sâkî, bâkî” gibi sonu “y” sesi ile biten ve “î” şeklinde telaffuz edilen kelimeleri “sâkiy, bâkiy” biçiminde seslendirmek hem şairi zihaf gibi bir hatadan kurtaracak hem de bu kelimelere getirilen Farsça terkiplerin telaffuzunu (*sâki-i yerine sâkiy-i örneğindeki gibi*) daha akıcı hale getirecektir.²¹

Hemze, vezin sebebiyle kendinden önceki kelimeye “y” olarak tutturulur. Özellikle Mesnevî’de karşımıza çıkan bu tasarrufta, hemze şeklen terkiplerde oluşmamasına da anlamca terkiplerde olma görevini sürdürür. Aşağıdaki mısralarda [bende-i], [mürde-i hodend] ve [kirişme-i gamze-i gammâz] gibi terkiplerdeki hemzeler vezin için bende, mürde ve kirişme kelimelerine “-y” sesi şeklinde bağlanmış, eserde bu durum açıkça belirtilmiştir:

*Sâye-i Yezdan buved **bendey**-Hudâ*

bende-i Hudâda hemze sâkindür yâ okınur²²

*Cümle halkan mürde-i **mürdey**-hodend*

mürde-i sâinde olan hemze yâ-yı sâkine okınmak gerektür vezin için²³

*K’ez-**kirişmey**-gamze-i gammâzeyî*

kirişmede hemze yâ-yı sâkine okınmak gerektür vezin için²⁴

Şeklen ve anlamca tamlama olan bu kullanımlar, “bende-i Hudâ; mürde-i hodend; kirişme-i gamze” şeklinde yazıldığında mısraların vezni aksayacaktır. Ancak “hemze”yi bu tarz okuduğumuzda vezin imale ya da zihaf yapmaksızın doğrudur. Bendey-Hudâ, *bende-i Hudâdan* hemzenin telaffuzu bakımından farklılaşmıştır. Ancak mısradaki anlamında bir değişme söz konusu

²¹ Dil-i ‘uşşâka ‘adem gûşesi meyhâne yeter / **Sâki-i** câm-ı ecel gamze-i mestâne yeter (Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm*, s. 386.) beytinde, “sâki-i câm” terkipleri vezin gereği “sâki-i câm” okunduğunda zihaf yapılmaktadır. Ancak bu terkipler “sâkiy-i câm” okununca şair zihafı kurtulacaktır.

²² Şem’î, *Şerh-i Mesnevî*, I. C., vr. 39b-40a.

²³ Şem’î, *Şerh-i Mesnevî*, I. C., vr. 140a.

²⁴ Şem’î, *Şerh-i Mesnevî*, I. C., vr. 145a.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

olmamış, orijinal metinde yine *Hudânın bendesi* biçiminde çevirilmiştir.

Kafiye: Manzum metinlerdeki çeşitli kafiye tasarrufları bazı kelimelerin eski harflerle yazılışını ve kelimenin söylenişini değiştirmiştir:

Guft ân dervîş yâ Rab bâ-tu **men**
'Ahd kerdem z'în ne-çînem der-**zemen**²⁵

Beyitte geçen *zamân*, *men* ile kafiye için şair tarafından “zemen” şeklinde kullanılmıştır.

Lâbe vu zârî hemî kerdend u **û**
Ez-riyâzet geşte der-halvet **du-tû**

“... *tû* bunda *tâ* ma'nâsınadır ki kat ma'nâsınadır *dü-tâ* ve *dü-tû* iki kat ma'nâsınadır.”²⁶ Bu beyitte de kafiye için “dü-tâ”nın “dü-tû” şeklinde kullanılmıştır.

Şekil

Manzum metinlerde kelimelerin “telaffuz”u kadar yazılış biçimleri (şekilleri) de önemlidir. Bu türden metinlerde ses dokusu ile eski harfli yazılış (şekil) sıkıca bütünleşir. Kelimenin telaffuzu aynı kalır, ancak kelime yazılış biçimiyle metinde bir görev üstlenir. Özellikle Türkçe kelimelerin yazılışında görülen ve *aruz imlâsı* olarak nitelenen bu tasarrufta *kelimenin seslendirilişi değişmez, kelime sadece **şeklen** vezne uyar*. Bu durum, bir nevi göz için vezin tabiriyle de ifade edilebilir. Süleymaniye Ktp., Ayasofya 4602-1 numarada kayıtlı *Türkçe Usul-i İmla* adlı eserin bildirdiğine göre Türkçe kelimeler manzum metinlerde vezin icabı farklı şekillerde yazılmıştır:

“... nazmda olıcak icâb-ı veznile ihtiyâr iderler meselâ
göster yüzüni (**yüzünü**) cânâ (كوستريوزكى خانانا) mef'ûlü fâ'ilâtün
göster yüzüni (**yüzünü**) cânâ (كوستريوزكى خانانا) mef'ûlü mefâ'ilün
yüzünü(**yüzünü**) göster nigârâ (يوزكى كوستر نكارا) fâ'ilâtün
fâ'ilâtün

diyü taktî' iderler hiçbirinde hatâ yokdur...

²⁵ Şem'i, *Şerh-i Mesnevi*, III. C., vr. 123a.

²⁶ Şem'i, *Şerh-i Mesnevi*, III. C., vr. 47b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

...ve gâh sana (**sanâ**) (سكا) dir gâh sana (**sâna**) (ساکه) dir niçe buna benzer mahal olur

...ve ba'zılar seni (سني) ve beni (بني) diyecek mahalde seni (سيني) ve beni (بيني) dirlermiş hatâ-yı mahzdur zîrâ sînile yâ aslda meftûhlardur işbâ' îcâb idicek seni (ساني) ve beni (باني) demek lâzım gelür..."²⁷

Sözcüklerin bu şekilde imlası, bazı kelimelerin telaffuzunu dahi değiştirmiş, söz gelimi salı kelimesi önce sâli ve yarın kelimesi yârin gibi telaffuz edilir olmuştur.

Türkçe'de ayın ve hemze gibi bazı sesler telaffuz edilmez ve düşürülür. Zira ayın içeren bir kelime, eskilerin tabiri ile ayın çatlatarak söylenmez.²⁸ Ancak bu tür harfleri metinde göstermek gerekir. Çünkü Arap harfli metne bakmadan metnin ne derece sağlıklı kurulduğunu görmek isteyenler olabilir. O halde yapılması gereken, *metni neşrederken telaffuzun kâfi gelmediği yerlerde, şekli (harf çevirimini) devreye sokmak ve ses (telaffuz) çevirisi ile harf (şekil) çevirisini;* yani bir nevi transkripsiyon ile transliterasyonu birleştirmektir.

Sonuç

Tarihî metinlerin neşrinde telaffuz ve şeklin (harfin yazılış biçiminin) birleştiği ya da birisinin tercih edilmesinin metni kurmaya yetmediği durumlarda ses ve şekil unsurunu birlikte kullanmak akıllıca bir yoldur. Kanaatimizce de şu an metin neşrinde kullanılan yöntem sadece çevriyazı değil, (çevriharf + çevriyazı) yöntemidir.

²⁷ *Türkçe Usul-i İmla*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya 4602-1, vr. 60a-60b.

²⁸ İçerisinde ayın olan "ta'kîb, ma'nâ, ta'cîz" gibi kelimelerde, ayın telaffuz edilmeyip düşürüldüğünden kendinden önceki ses uzatılmış ve bu tür kelimelerin imlası "tâkîb, mânâ, tâcîz" şeklinde yazılmıştır.

Bir dönemler ilk sesteki ayın harfi gösterilmemiş ve "abd, âciz, ırk" gibi ilk seste ayın içeren kelimelerdeki ayınlar gösterilmemiştir. *Bkz. Yılmaz Kurt, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi'nde Uyulacak Yazım Esasları, s. 296-297.*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

KAYNAKÇA

- ALİMOV Rysbek, “*Koçkor’daki Türgeş Yazıtları*”, *İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Sosyal Bilimler Dergisi* 2004, Sayı 1.
- ATEŞ Ahmed, Tarzî Abdülvehhâb, Farsça Grameri, Tercüman Yay., İst. Tarihsiz.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Ktp. Yay., Ank. 1997;
- ERGİN Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayın Tanıtım, İst. 1993.
- KANAR Mehmet, Doğu Edebiyatı (Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi), Yıl: 1, Sayı: 1, İlkbahar-Yaz 2007.
- KURT Yılmaz, Dil ve Tarih Cografya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi’nde Uyulacak Yazım Esasları, http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/TarihArastirmalari/TarihArastirmalari_1995_c17_s28/15_yilmaz_kurt.pdf
- Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yay., İst. 1995.
- OLGUN İbrahim, Draşan Cemşit, *Farsça-Türkçe Türkçe-Farsça Sözlük*, Elhan Kitabevi, Ankara 1984;
- ÖZTÜRK Mürsel, Farsça Dilbilgisi, Murat Kitabevi Yay., Ank. 2001.
- Şem’i Şem’ullah Efendi, Şerh-i Mesnevi I. Cilt., Mevlana Müzesi Yazma Eserler Ktp. 6401.
- Şem’i Şem’ullah Efendi, Şerh-i Mesnevi III. Cilt, Sül. Ktp. İsmihan Sultan 272.
- TULUM Mertol, Tarihi Metin Çalışmalarında Usul, Deniz Kitabevi, İst. 2000.
- Türkçe Usul-i İmla, Süleymaniye Ktp., Ayasofya 4602-1.
- ÜZGÖR Tahir, Fehîm-i Kadîm (Hayatı, Sanatı, Dîvân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ank. 1991.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*